

Jozef Tancer

ROZVIAZANÉ JAZYKY

Ako sme hovorili v starej Bratislave

Jozef Tancer

ROZVIAZANÉ JAZYKY

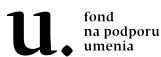
Ako sme hovorili v starej Bratislave

Bratislava 2016

slovart

Tento projekt finančne podporil

Práca vznikla v rámci projektu *Slovenčina v kontexte
viacjazyčných spoločenstiev na Slovensku* (APVV-0689-12)

Publikácia vyšla s podporou Filozofickej fakulty UK, fakultný grant č. F605/2016

ISBN 978-80-556-2458-7

Text © Jozef Tancer 2016

Slovak edition © Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., Bratislava 2016
Odborní recenzenti: Prof. PhDr. István Lanstyák, PhD., PhDr. Elena Mannová, CSc.

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto knihy sa nesmie reprodukovať ani šíriť
v nijakej forme ani nijakými prostriedkami, či už elektronickými, alebo
mechanickými, vo forme fotokópií či nahrávok, respektíve prostredníctvom
súčasného alebo budúceho informačného systému a podobne bez
predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

Venujem svojim rodičom

Obsah

	Predslov: Rozhovory o jazykoch	7
	Čo je viacjazyčnosť?	11
	Judit Mayer: Ľudia, ktorí vedeli len jeden jazyk, boli ako biele vrany	17
	Historické konštelácie a jazykové ideológie	26
	Katarína Herrmannová: Som Bratislavčanka, nie stará Prešpuráčka	31
	Berta Dvořáková: Boli sme tu taká slovenská komunita	41
	Od ducha k duchovi	56
	Peter J. Scott: Vrátiť sa domov	59
	Rosina Stolárová: Nemčina či maďarčina, to nám bolo <i>ganz egal</i>	71
	Ktorý ste ročník alebo Umenie viesť rozhovor	80
	Getrúda Milchová: Život bez jazykov by som si nevedela predstaviť	85
	Juraj Linzboth: Prešpuráci boli maximálne dvojajazyční	93
	Trojajazyčnosť – ani mýtus, ani skutočnosť	101
	Mária Hrankovičová: Na Slovensku sa mnohým žilo dobre, ale za akú cenu?	109
	Pavol Polák a Georg Portland: Prízvuk viacjazyčnosti	117
	„Neviem“ alebo Úskalia materinského jazyka	131
	N. N.: Nemecké deti som ja učil nemecky!	135
	Edita Trubenová: Jazyky sme sa učili na dvore	149
	„Neni nemčina ako nemčina“	160

 	Susanne Zahradnik a Marta Krallová: Keď sme vyrastali, slovenčina ešte nebola potrebná	165
	Erika Blumgrund: Každý človek sa narodí s určitým poslanstvom Detské slečny, kuchárky a slúžky	179 189
 	Otto Sobek: Karpatských Nemcov si vymysleli historici	193
	Josef H. Derx: Nebolo to spolužitie, žili sme vedľa seba Nemecké štátne reálne gymnázium	205 216
	Hilde Weiszová: U nás sa strašne míšalo Chvála mišmašu	221 230
	Veronika Schlosserová: Čo robí svätý Ján Mucha? Róžikológia	239 246
 	Pavel Taussig: Mój jazykový slalom	253
	Alexander Schiller: Po nemecky už neviem a po slovensky ešte nie Strata jazyka alebo Jazyk ako pasca	269 278
	Mirjam Adamec: Na nemčinu sme po vojne zanevrelí „Zakázaný“ jazyk alebo Ako prežiť	283 294
	Doslov: Od ero-epických k ero-etickým rozhovorom Použitá literatúra	299 302

PREDSLOV

Rozhovory o jazykoch

Táto kniha je doslov. Doslov k starému, dohasínajúcemu príbehu bratislavskej viacjazyčnosti, ktorý sa po stáročia rozvíjal vďaka polohe Bratislavy na križovatke ciest a kultúr. Rovnako ako v mnohých ďalších stredoeurópskych mestách život tu prinášal veľa situácií, v ktorých bolo možné alebo priam nevyhnutné komunikovať v rôznych jazykoch. Prinášam čitateľovi rozhovory so súčasníkmi medzivojnovkej Bratislavy, ktorí ako posledná generácia vyrastali vo viacjazyčnom prostredí. Každodenný kontakt s viacerými jazykmi bol pre nich neodmysliteľnou súčasťou verejnej aj súkromnej komunikácie – na úradoch, v obchode, na pavlačí so susedmi, pri obednom stole.

Rozhovory som začal nahrávať v roku 2007. Prostredníctvom svojich priateľov a známych som spoznal ľudí, ktorí prežili v medzivojnovkej Bratislave detstvo a mladosť a získali tak osobnú skúsenosť s tunajšou (regionálnou) viacjazyčnosťou. Aby som si vytvoril čo najpestrejší obraz o jazykových biografiách obyvateľov tohto mesta, nahral som do dnešného dňa okolo sto rozhovorov s viac ako sedemdesiatimi osobami. Stretával som sa nielen s pamätníkmi, ktorí v Bratislave zostali žiť aj po druhej svetovej vojne. Rozprával som sa aj s bývalými Bratislavčanmi, ktorí dnes prichádzajú do svojho rodného mesta z Nemecka či Izraela, výskum ma zaviedol do Čiech, Rakúska, Nemecka, Veľkej Británie, Spojených štátov a Argentíny.

Získaný materiál som pôvodne plánoval analyzovať v rámci samostatnej vedeckej publikácie, no keď som si uvedomil časovú náročnosť svojho zámeru, rozhodol som sa ponúknuť čitateľom najprv výber z rozhovorov o Bratislave a jej jazykoch. Zahrnul som doň dvadsať interview približujúcich typické znaky jazykovej situácie v medzivojnovkej Bratislave. Sústredil som sa pri tom na tie jazyky, ktoré boli v tomto fakticky (z hľadiska úradov), ako aj symbolicky (z hľadiska identifikácie obyvateľstva) dominantné: slovenčina, maďarčina a nemčina. Samozrejme, v meste sa používali aj ďalšie jazyky, napr. čeština či jidiš, hoci len obmedzene. K širšiemu regiónu Bratislavy patrila bezpochyby aj chorvátčina, zastúpená v dnešných mestských častiach Jarovce, Rusovce, Čunovo a Devínska Nová Ves. Keďže tieto obce historicky nepatrili k Prešporku a v prípade prvých troch menovaných mestských častí sa ich viacjazyčnosť až do roku 1947 odvíjala v rámci Maďarska, a nie Československa, rozhodol som sa ju vo svojej práci obísť.

Téma tejto knihy a spôsob, akým som ju spracoval, sa nedá jednoznačne zaradiť do bežných vedeckých disciplín. Výskum tzv. jazykových biografií patrí do oblasti

sociolingvistiky, skúmajúcej vzťah jazyka a spoločnosti. Svojím zameraním na obdobie medzivojnovnej Bratislavy a každodenný život má moja práca aj kultúrno-historický charakter. Použitie interview ako spôsobu získavania informácií je charakteristické pre etnológiu a *oral history*, pričom samo interview je z formálnej stránky aj literárno-publicistický žáner. Všetky tieto odbory ma inšpirovali pri realizácii výskumu a písaní tejto knihy. Hoci som sa pokúsil dospieť k výsledkom, ktoré by posunuli hranice vedeckého poznania v oblasti viacjazyčnosti v Bratislave, hranice som sa rozhodol posúvať tak, aby som vyrobil čo najmenej nových hraníc, presnejšie povedané, prekážok medzi vedeckou a nevedeckou komunikáciou, medzi fundovanými vedcami a zainteresovanými laikmi. Je pre mňa dôležité, aby moje vedecky motivované úvahy chápali aj tí, ktorí mi k nim dodali potrebné informácie. Svoje postrehy, ako aj rôzne informácie, prispievajúce k lepšiemu pochopeniu rozhovorov, prinášam v samostatných krátkych kapitolách. Každá by sa dala rozvinúť do vlastného výskumného projektu a do samostatnej práce. K niektorým prípadom sa zamýšľam vrátiť. Hlasy pamätníkov pretkávam vlastným hlasom. Ich príbehy o jazykoch dopĺňam o vlastný príbeh, ako aj príbeh tohto výskumu.

Najradšej by som uverejnil všetky rozhovory, ktoré som počas výskumu zaznamenal. Každý je svojím spôsobom jedinečný, nehovoriac o osobnostiach respondentov. Výraz *respondent* nepokladám za šťastný, pretože zužuje človeka, komplexnú bytosť, na funkciu poskytovateľa informácie. Má však jednu nespornú prednosť, pre ktorú ho používam. Oproti mne oveľa milšiemu označeniu *partner v diskusii* alebo *partner v rozhovore* je jednoslovný. Ešte formálnejšie však znie označenie *informant*, ktoré navyše pripomína donášača... Tam, kde sa dá, používam priamo mená ľudí, s ktorými som sa rozprával a ktorí súhlasili s uverejnením rozhovoru pod svojím menom. V ostatných prípadoch používam vymyslené iniciály.

Pre tento typ publikácie som sa rozhodol rozhovory upraviť do čo najčitateľnejšej podoby. Nepoužil som preto fonetický prepis a neprinášam kompletne znenie rozhovorov, ale iba vybrané časti. Dbal som pritom o zachovanie pôvodného slovosledu, ako aj autentických výrazových prostriedkov, pokiaľ to nebolo na úkor zrozumiteľnosti. Rozhovory dokumentujú spontánnu prirodzenú ústnu komunikáciu. Prepis interview preto nie je vždy v súlade s kodifikovanou normou spisovného jazyka. Hovorený charakter prepísaných interview pôsobil na niektorých ľudí pri autorizácii rozhovoru iritujúco a privádzal ich – neprávom – do rozpakov nad vlastnou slovenčinou... Takýmto trochu nezvyčajným spôsobom spracovania som rozhodne nezamýšľal znevážiť svojich partnerov v diskusii.

Prečo som si zvolil tento typ záznamu?

Ústna komunikácia a hovorený jazyk sú pre mňa kľúčom k pochopeniu viacjazyčnej komunikácie. Jej cieľom totiž zväčša nie je zvládnuť viac jazykov dokonale, ale vedieť sa dohovoriť v rôznych situáciách. V hovorenom jazyku, v rôznych aj nespisovných výrazoch, sa ďalej prejavuje osobnosť hovoriaceho a jeho vlastný životný príbeh. V odchýlkach od súčasnej spisovnej normy možno vidieť stopy osobných dejín, ako aj dejín tejto krajiny. Slovník medzivojnovnej generácie obsahuje nezmazateľné stopy češtiny. Bratislavčan, ktorý vyrastal obklopený maďarčinou či nemčinou,

spontánne použije vo svojom prejave slová a spojenia vypožičané z týchto dvoch jazykov, ktoré sa medzičasom aspoň v bežnej jazykovej praxi udomácnili. Patria k jazyku jeho detstva a mladosti.

Hoci som si vedomý kľúčového významu doslovného a fonetického prepisu rozhovorov na vedecké účely, v tejto knihe som ho nepoužil. Pôsobilo by to na čitateľa rušivo. Čiastočné zachovanie hovoreného jazyka mi však umožnilo prezentovať aspoň do istej miery aj formu výpovedí, ktorá je dôležitá napr. pre pochopenie nálad, v akej sa respondent nachádzal. Slovná vata, „zbytočné“ slová, ktoré sa pri prepise zvyčajne odstraňujú, naznačujú, akým spôsobom získavame pri rozprávaní čas na premýšľanie, ako lavírujeme pri hľadaní správnej formulácie alebo sa zdráhame odpovedať.

Prevažnú väčšinu rozhovorov som viedol v slovenčine. Ich súčasťou však vždy bola aj konverzácia v ostatných jazykoch, ktoré sprevádzali respondentov ich životom. Na stretnutiach s Bratislavčanmi hovoriacimi po maďarsky boli prítomní kolegovia s materinským jazykom maďarským, tí sa na záver nášho rozhovoru porozprávali s respondentom v maďarčine. Podobné krátke konverzácie v nemčine som realizoval sám. Hoci takéto stručné rozhovory boli dôležité pre posúdenie jazykových schopností partnera v diskusii, ako aj jeho vzťahu k danému jazyku, z obsahovej stránky už zvyčajne nepriniesli nové informácie. Pri úprave interview pre potreby tejto práce som tieto krátke nahrávky nebral do úvahy. Vo viacerých prípadoch, obsiahnutých v tejto publikácii, však konverzácie primárne prebiehali v nemčine alebo angličtine, pretože respondenti už medzičasom slovenčinu aktívne nepoužívajú. Tieto interview som preložil do slovenčiny, čím som, prirodzene, ich hovorený charakter musel čiastočne potlačiť. Bližšie okolnosti takýchto rozhovorov spresňujem na ich začiatku. Ak to bolo možné, predložil som upravené rozhovory respondentom alebo ich deťom na autorizáciu.

Rozhovory so starými Bratislavčanmi majú charakter spomienok. Obsahujú tak rôzne informácie z minulosti, no spätný uhol pohľadu je neoddeliteľne spojený s prítomnosťou. Roky, ktoré uplynuli od detstva a mladosti pamätníkov, výrazne ovplyvnili ich postoj k minulosti. Mnohé osoby a udalosti padli za obeť zabudnutiu, niektoré informácie sa už dnes nedajú overiť. Neskoršie skúsenosti a súčasné postoje zas menia vnímanie minulých dejov. Vo výpovediach pamätníkov je minulosť nerozlučne spätá s prítomnosťou. Toto spojenie sa niekedy ani nedá jasne rozoznať, aby sme videli, čo konkrétne v súčasnosti ovplyvňuje chápanie minulosti. Preto sa na rozhovory nemôžeme pozeráť ako na nespochybniteľný prameň informácií o tom, čo všetko pamätníci zažili a ako sa dejiny odohrávali. Sú svedectvom toho, ako svoj život v súvislosti s jazykmi vidia dnes a aký zmysel prikladajú tomu, čo ich v živote postretlo. Prirodzene, istú mieru historickej objektivity možno dosiahnuť práve tým, že výpovede pamätníkov porovnáme a zistíme, v čom sú osobne zafarbené a v čom sa prekrývajú.

Okrem prelínania minulosti a súčasnosti je obsah výpovedí ovplyvnený aj tým, ako vznikali. Samotná situácia rozhovoru formuje mnohokrakým spôsobom to, o čom sa rozprávame. Otázky výskumníka, rola svedka, v ktorej sa starí Bratislavčania ocitli, spôsob, akým formulujeme svoje spomienky, pravidlá vzájomnej komuni-

kácie, to všetko sú ďalšie faktory, ktoré spoluurčujú výslednú podobu spomínania. Mojou úlohou nie je dokazovať, či si pamätníci spomínajú správne alebo nesprávne. Skôr som sa usilovať pochopiť, čo ich vedie k ich názorom a postojom.

V tomto úsilí ma od začiatku podporoval inšpiratívnymi radami, komentármi a občas aj osobnou prítomnosťou pri interview môj kolega z Filozofickej fakulty UK jazykovedec István Lanstyák. Okrem množstva cenných vedomostí, ktoré som od neho získal, mu vďačím aj za veľa fundovaných postrehov k rukopisu tejto práce. Za podnetné pripomienky a povzbudzujúci záujem ďakujem aj historičke Elene Mannoovej (SAV). Dôležitú spätnú väzbu mi poskytla Marta Šáteková. Mojm najčastejším kolegom pri rozhovoroch, vždy veľmi ochotným a vnímavým, bol Péter Urbán z Katedry germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky FiFUK, môjho domovského pracoviska. Sprewádzal ma všade, kde sme časti rozhovorov nahrávali v maďarčine. Občas vypomohli aj šikovní študenti a študentky kombinácie nemčina – maďarčina, ako aj kolegyňa z Katedry maďarského jazyka a literatúry Magdaléna Elzerová. Za pomoc pri prepisovaní nahrávok ďakujem Zuzane Zvalovej. Kolegyňa z FiFUK Gabriela Múcsková mi radila, ako pri úprave rozhovorov zachovať čo najväčšiu autenticitu výpovedí. Marika Strižová mi ochotne pomáhala s množstvom drobných, no na čas a precíznosť náročných technických a administratívnych prác. Za preklad rôznych maďarských dokumentov, ktorými som si dopĺňal vedomosti o konkrétnych osobách a ich osudoch, vďačím najmä svojej mame Terézii Tancerovej.

Veľmi podnetné boli pre mňa diskusie a záujem kolegov a kolegyň v rámci výskumného grantu pod názvom *Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločností na Slovensku* (APVV-0689-12), na ktorom sme začali pracovať na Filozofickej fakulte UK v roku 2013. Aj vďaka nim som si uvedomil, akým dobrodružstvom je rozprávanie o jazykoch. Ďakujem veľmi pekne všetkým, ktorí sa podieľali na príprave a technickej realizácii tejto publikácie, vrátane príbuzných mojich respondentov. V niektorých prípadoch mi pomohli s kompletizáciou ilustračného materiálu, prípadne aj s autorizáciou interview. Moja vďaka však patrí predovšetkým tým, ktorí boli ochotní podeliť sa so mnou o skúsenosti so starou Bratislavou. Bez ich ochoty rozprávať, bez ich rozviazaného jazyka, by tento projekt nevznikol. Dali mi omnoho viac, než som im schopný vrátiť touto knihou.

Čo je viacjazyčnosť?

Ked sa nám narodilo prvé dieťa, rozhodli sme sa s manželkou, že ja budem s deťmi rozprávať po nemecky. Po nemecky som sa učil od malička. Nemčinu som vyštudoval, strávil som dlhý čas v nemeckojazyčných krajinách, nemčina sa stala mojím hlavným pracovným jazykom. „Načo to robíš? Chceš, aby tvoj syn vedel rovnako po nemecky ako po slovensky? To nebude fungovať, veď ty nie si Nemec!“ Takto reagovali niektorí ľudia, keď sa o našej jazykovej výchove dozvedeli. Považovali to za neprirodzené. Tieto a podobné výhrady vychádzajú z pomerne rozšírenej negatívnej predstavy o viacjazyčnom človeku (bilingvistovi). Rozhovory obsiahnuté v tejto knihe budú postupne odkrývať rôzne spôsoby, ako sa dá hľadiť na význam jazykov v živote jednotlivca. Konkrétna historická skúsenosť je zvyčajne omnoho zložitejšia než naše zjednodušené predstavy o skutočnosti. Napokon som sa o tom presvedčil aj na vlastnej koži. A nielen pri prvom synovi, ale aj dvoch dcérach, ktoré po ňom nasledovali.

Skepsa či nedôvera voči viacjazyčnosti, s ktorou sa ešte aj dnes môžeme na Slovensku stretnúť, má rôzne príčiny. Od 19. storočia vštepovali slovensky cítiace národné elity obyvateľom Horného Uhorska, že hovoriť po slovensky znamená byť Slovákom. A naopak, byť uvedeným Slovákom znamená hovoriť po slovensky. V duchu tejto tradície vnímame dodnes na Slovensku, ale aj v ostatných stredoeurópskych krajinách, jazyk ako neodmysliteľnú súčasť národnej identity. Každý iný jazyk, s ktorým sa stotožňujeme, teda môže pôsobiť ako ohrozenie etnickej príslušnosti. V tomto duchu sa aj jazyková asimilácia chápala v 19. storočí automaticky ako hrozba etnickej asimilácie, rovnajúca sa pomaly fyzickej smrti. Čo by sa bolo stalo s Paľkom Országhom, keby aj naďalej písal verše po maďarsky a po nemecky?

Ku skúsenosti Slovákov s maďarizáciou pribudli v našej kolektívnej pamäti ďalšie negatívne skúsenosti s cudzími jazykmi počas druhej svetovej vojny a po nej. Nemčina aj maďarčina sa stali jazykom nepriateľov a tento negatívny status sa ešte utvrdil v triednom boji v päťdesiatych rokoch 20. storočia. Tzv. buržoázne živly sa často vyznačovali aj tým, že boli viacjazyčné. Inými slovami, nemčina a maďarčina diskvalifikovali viacjazyčných Bratislavčanov často nielen etnicky, ale aj triedne. Dôsledkom rôznych násilných a mocensky riadených procesov sa väčšina obyvateľstva na Slovensku stala jednojazyčnou (monolingválnou). Tento stav sa po istom období začal považovať za prirodzený, hoci bol v príkrom rozpore so skúsenosťami predošlých generácií. Tie po utrpení vojnových a povojnových rokov pre istotu svoje jazykové znalosti tajili, často aj pred vlastnými deťmi. Cudzie jazyky ako súčasť každodennej spontánnej komunikácie v rodine či na verejnosti sa stali až na výnimky tabu. Roz-

právať cudzími jazykmi sa dalo už len v škole na vyučovaní alebo na dovolenke v zahraničí. Doma a na ulici sa rozprávalo po slovensky.

Tak je to v absolútnej väčšine rodín na Slovensku dodnes. Ako hovorí český jazykovedec Ivo Vasiljev, sme „postihnutí“ jednojazyčnosťou.¹ Celosvetovým štandardom je totiž viacjazyčnosť. V mnohých krajinách Afriky a Ázie ovládajú ich obyvatelia tri alebo až štyri jazyky. Prirodzene, aj v Európe ešte nájdeme štáty s viacerými štátnymi jazykmi a viacjazyčným obyvateľstvom.

Na negatívnom vnímaní viacjazyčnosti nesú svoj podiel viny nielen politici, ale aj pedagógovia a vedci študujúci tento jav. Pod vplyvom románu *Emil* od Jeana-Jacquesa Rousseaua, ktorý výrazne ovplyvnil predstavy 19. storočia o výchove detí, sa paralelné učenie jazykov považovalo za neúmerné zaťaženie detskej pamäti a narušenie citovej stability dieťaťa.² Odmietavé postoje neboli typické len pre Slovensko či strednú Európu. Až do šesťdesiatych rokov 20. storočia bol medzi odborníkmi v Európe a v Amerike rozšírený názor, že viacjazyčnosť má na myslenie hovoriacich škodlivý vplyv. Výskumy z konca 19. storočia sa snažili dokázať, že bilingvisti sú menej inteligentní ako monolingvisti. Začiatkom 20. storočia sa objavil názor, s ktorým sa môžeme stretnúť aj v dnešnej Bratislave, tak u bežných hovoriacich, ako aj u výskumníkov: Viacjazyčné osoby miešajú jazyky preto, lebo v skutočnosti neovládajú žiaden jazyk poriadne.³ Viacjazyčnosť sa dávala do súvislosti s rôznymi poruchami reči a inteligencie. Ešte v sedemdesiatych rokoch, keď som sa narodil ja, sa moja mama, vyštudovaná špeciálna pedagogička, bála hovoriť so mnou popri slovenčine aj po maďarsky, aby som sa nezačal zajakávať. S viacjazyčnou výchovou sa odporúčalo počkať, kým sa dostatočne nevyvinie schopnosť používať prvý jazyk. Pred simultánnou sa uprednostňovala tzv. sukcesívna, postupná viacjazyčnosť. Keď sa potom jedného dňa moja mama rozhodla, že začne so mnou hovoriť po maďarsky – niekedy medzi mojím tretím a štvrtým rokom –, bolo už neskoro. Na zmenu jazyka som reagoval tak prudko, že si to dodnes pamätám. Bol som v šoku, že zrazu nerozumiem vlastnej mame, a nechápal som, prečo to robí. Maďarčinu som dlhé roky odmietal. Samozrejme, na svoju škodu.

„Chceš, aby tvoje deti hovorili rovnako po nemecky ako po slovensky?“ Za touto otázkou, ktorú som počúval, sa skrýva ďalšia všeobecne rozšírená predstava o bilingvizme. Podľa nej je viacjazyčný jednotlivec taká osoba, ktorá okrem svojho materinského jazyka ovláda ďalší jazyk na úrovni rodeného hovoriaceho. Inými slovami, bilingvisti sú vlastne dvaja monolingvisti v jednej osobe. Od bilingvistu sa dokonca očakáva, že v danom cudzom jazyku nerobí žiadne chyby v ústnom ani v písomnom prejave.

„Asi viete perfektne po nemecky, keď tak hovoríte s deťmi. Ako sa povie po nemecky digestor?“ Občas som pri podobnej záľudnej otázke musel priznať, že neviem, a v tej chvíli som isto vyzeral ako šarlatán. No o úspech viacjazyčnej výchovy som sa neobával. Bol som totiž presvedčený, že táto predstava o viacjazyčnosti nezodpovedá realite. A príbehy viacjazyčných Bratislavčanov, ktoré budem spolu s nimi rozprávať v tejto knihe, mi poskytl množstvo dôkazov.

Znamená ovládať jazyk vedieť bezchybne čítať, písať, počúvať a rozprávať v každej komunikačnej situácii? Na viacjazyčného človeka sa kladú nároky, ktorým ťažko

1 Vasiljev (2011), s. 272.

2 Pozri Wolf (2012), s. 72.

3 Pozri viac Li Wei (2004), s. 33 a nasl.

vyhovieť aj v materinskom jazyku. Otvorene priznávam, že som si nie vždy istý slovenským pravopisom a že existuje množstvo slovenských výrazov, o ktorých význame nemám ani potuchy. Pri nákupe v železiarstve habkám ako cudzinec – často nepoznám presný názov predmetu, ktorý hľadám. Napriek mojím očividným jazykovým nedostatkom, o ktorých vie svoje aj jazyková redaktorka tohto rukopisu, asi nikomu nepríde na um spochybniť moju jazykovú kompetenciu v používaní slovenského jazyka...

Ako ukazujú príbehy v tejto knihe, viacjazyčné osoby spravidla ovládajú jednotlivé jazyky na rôznej úrovni, keďže si ich osvojovali za rôznym účelom a v rôznych situáciách. Mnohí bilingvisti ovládajú jeden zo svojich dvoch či troch jazykov len slovom, a nie aj písmom. Bratislavčanom, ktorí sa učili po slovensky už takmer v dospelosti, museli často s písanou slovenčinou pomáhať ich deti (pozri Schiller, s. 273). Ak sa niekto naučil po maďarsky od susedov na ulici, sotva siahol po Petőfim v origináli. Tam, kde sa deti učili jazyk tzv. prirodzeným, neriadeným spôsobom mimo vyučovania, často si osvojili len jeho nárečovú podobu. Z tohto dôvodu napr. u mnohých karpatských Nemcov na Slovensku, narodených po roku 1939, zmizla znalosť spisovnej nemčiny. Vo svojej rodine sa naučili len dialekt. Medzi viacjazyčnými osobami zriedka nájdeme tzv. vyvážených alebo symetrických bilingvistov, ktorí používajú všetky svoje jazyky na rovnakej úrovni.

„S tou viacjazyčnou výchovou to nebude fungovať, veď ty nie si Nemec!“ K nedôvere voči viacjazyčnosti a mylným predstavám o bilingvistoch ako viacnásobných monoligvistoch sa často pridáva aj predstava, že komunikovať s deťmi v cudzom jazyku môže len osoba, pre ktorú je tento jazyk jej materinským. Situácia, v ktorej rodičia rozprávajú s dieťaťom jazykom, ktorí si osvojili neskôr, sa v odbornej terminológii označuje ako intenzívny bilingvizmus. Predsudkov namierených proti intenzívnemu bilingvizmu je neúrekom.⁴ Mnohí starí Bratislavčania však komunikovali bez ujmy so svojimi rodičmi či starými rodičmi jazykom, ktorý nebol pre nikoho z nich materinským. Istá respondentka (roč. 1925) uviedla, že ich domácim jazykom bola maďarčina, hoci to nebol materinský jazyk ani jedného z rodičov. Dokonca jej otec, uvedomelý Slovák, nemal Maďarov veľmi v láske. Problém však bol v tom, že jeho manželka, bratislavská Nemka, po slovensky nevedela a on zas neovládal nemčinu. A tak im nezostávalo iné, ako hovoriť spolu tým jazykom, ktorý sa obaja naučili za Rakúska-Uhorska v škole – po maďarsky. Nebyť maďarizácie, asi by spolu nikdy nenašli spoločnú reč...

V tejto knihe nehľadám jedinú správnu odpoveď na otázku, čo je viacjazyčnosť či bilingvizmus, pod ktorým sa chápe ovládanie dvoch a viacerých jazykov. Takáto odpoveď neexistuje. Vedci ponúkajú mnohé vysvetlenia.⁵ Definície viacjazyčnosti sa zvyčajne viažu na špeciálny účel. Tí, ktorí sa zaujímajú o proces osvojovania jazykov u detí, odlišujú simultánnu, paralelne sa rozvíjajúcu viacjazyčnosť od sukcesívneho, postupne za sebou nasledujúceho osvojovania si jednotlivých jazykov. Pri štúdiu úlohy viacjazyčnosti v spoločnosti zas skúmame vzťah medzi spoločenským a individuálnym bilingvizmom. Ak je v centre pozornosti otázka jazykovej kompetencie v daných jazykoch, stretávame sa s asymetrickým alebo symetrickým bilingviz-

4 Pozri Štefánik (2000).

5 Štefánik (2004).

mom. Všetky tieto pojmy slúžia v prvom rade istému výskumnému zámeru a odrážajú isté predstavy a očakávania, ktoré výskumníci spájajú so svojou prácou. Mojim cieľom je ukázať rôzne historické podoby, ktoré mal multilingvizmus v Bratislave v medzivojnovom období.

Samozrejme, ani môj prístup nie je neutrálny. Od začiatku som pri štúdiu bratislavských jazykov hľadal čo najväčšiu pestrosť, bez toho, aby som niektorý z jazykov uprednostňoval. Zaujímal ma tak spisovný jazyk, ako aj dialekty. Nepátral som po všeobecných, typických znakoch, ale po individuálnej skúsenosti, bez snahy zaškatulkovať hovoriacich do rôznych kategórií. Tieto postoje spoluurčovali hľadanie starých Bratislavčanov, ako aj otázky, ktoré som im kládol.

„Každý človek je viacjazyčný“, tvrdí rakúska jazykovedkyňa Brigitta Busch a poukazuje na pestré zloženie nášho jazykového repertoáru (*verbal repertoire*).⁶ Tento pojem a výskumný koncept, ktorý zaviedol v sociolingvistiky John J. Gumperz, predstavuje jeden z leitmotívov tejto knihy. V súlade s Brigittou Busch ho však chápem širšie, než bol jeho pôvodný význam, pretože doň zahrňujem aj oblasť jazykového prežívania (pozri kapitolu o trojjazyčnosti, s. 106), a zároveň sa domnievam, že úzko súvisí aj s oblasťou jazykových ideológií (pozri kapitolu o jazykových ideológiách, s. 26). Jazykový repertoár istej komunity, ako ho chápal spočiatku Gumperz, „obsahuje všetky akceptované spôsoby, ako formulovať správu. Poskytuje zbrane pre každodennú komunikáciu. Hovoriaci si z tohto arzenálu vyberajú podľa toho, aké významy chcú sprostredkovať.“⁷

Pojem repertoáru sa neskôr začal uplatňovať aj pri skúmaní jazykového správania jednotlivcov, nielen spoločnstiev. Namiesto rozlišovania medzi jednotlivými jazykmi či dialektmi sa nám teda ponúka také vnímanie jazykového správania, ktoré si všima všetky jazyky, dialekty, variety, štýly či registre, ktoré sú v danej komunite rozšírené. Všetci poznáme spisovný jazyk a rôzne nárečia. Učili sme sa jazyky v škole – ak už nič iné, tak ruštinu a aspoň v niektorých jednoduchých komunikačných situáciách sa ako-tak dohodneme. Vieme sa pozdraviť, poďakovať, napočítať do desať, zanaďovať. Vďaka príbuznosti niektorých jazykov, aj vďaka medzinárodným výrazom či slovám prevzatým z iných jazykov do našej materčiny, celkom nečakane rozumieme niektorým výpovediam v jazykoch, ktoré sme sa nikdy neučili. Na ulici, vo vlaku, v nákupnom stredisku sa stretávame s cudzincami a počujeme cudzie jazyky. Sme obklopení rôznymi jazykmi a tie majú vplyv na náš vlastný jazyk či naše vlastné jazyky. Jazykový repertoár pritom neobsahuje len tieto prvky, ale aj vedomosti o tom, ako ich v danej situácii správne použiť. Nachádzajú sa v ňom tak jazykové, ako aj komunikačné zručnosti.

Jazyky v Bratislave nevnímam izolovane, ale tak, ako sa v používaní hovoriacich „stretávali“ a navzájom „dotýkali“. Ako v jednotlivých kapitolách ukážem, jazyk znamená omnoho viac než gramatiku a slovnú zásobu či predmet výskumu, ktorý môžeme „uväzniť“ v slovníkoch.

Argument Brigitty Busch, že všetci sme do istej miery viacjazyční, má rozhodne svoju logiku. Dokonca sa dá ísť v jej tvrdení ešte o krok ďalej.

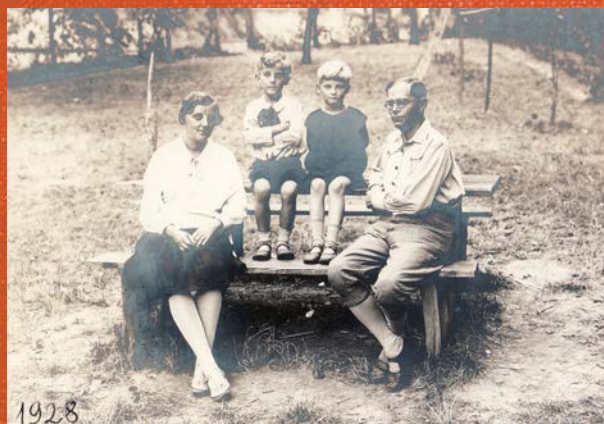
6 Busch (2013).

7 Gumperz (1964), s. 137 a nasl.

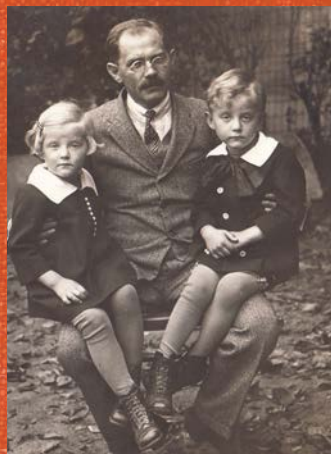
Viacjazyčný je každý človek, ktorý sám seba za viacjazyčného považuje, dokonca bez toho, aby vedel preukázať čo len minimálnu pasívnu kompetenciu nejakého ďalšieho jazyka. Takto nám pani F. (roč. 1920) v rozhovore tvrdila, že hovorí aj po maďarsky, no keď prišlo na lámanie chleba, ukázalo sa, že maďarčine nerozumie ani pasívne. Napriek tomu považovala maďarčinu za svoj jazyk. Viacjazyčnosť je totiž aj vecou postoja, nielen reálnej kompetencie.

Výlet so spolužiakmi do Ostrihomu, 1943

S rodičmi a s bratom, 1928

S otcom a s bratom, 1926

1948

1951

S básnikom Á. Tózsérom, 1983

L'udia, ktorí vedeli len jeden jazyk, boli ako biele vrany

JUDIT MAYER

Pani Judit Mayer (1923 – 2015) vždy slúžila druhým. Ako prekladateľka z češtiny a slovenčiny, ako editorka či jazyková redaktorka, kultivujúca dielo niekoľkých generácií maďarských spisovateľov na Slovensku a dozaista aj ako priateľka – múdrymi radami, jemným humorom, ochotou pomôcť. Vďaka nej som v roku 2008 získal kontakt s viacerými maďarskými rodinami v Bratislave. Jej meno otváralo dvere, vzbudzovalo úctu a obdiv, a to rovnako u nemeckých, slovenských či židovských Bratislavčanov. Svojimi pracovnými aj súkromnými väzbami tieto svety navzájom spájala. Bola stredoeurópska intelektuálka, akých sme mali na Slovensku málo. Za svoju prácu získala právom niekoľko vysokých odborných ocenení a štátnych vyznamenaní. Tento rozhovor je výsledkom viacerých stretnutí predovšetkým v rokoch 2008 a 2015. Vychádza aj z nahrávky, ktorú realizoval s pani Mayer v maďarčine István Lanstyák. Výťah z našich rozhovorov z roku 2008 sme s I. Lanstyákom uverejnili v maďarčine v roku 2010.

Nasledujúce interview je teda kombináciou prekladu maďarských výpovedí so slovenskými odpoveďami, ktoré pani Mayer ešte spresnila v roku 2015. Žiaľ, ten najzaujímavejší rozhovor sa nezachoval. V rámci svojho výskumu som poprosil básnika Árpáda Tőzséra, aby vyspovedal Judit Mayer v maďarčine, keďže ich spájala dlhoročná spolupráca a množstvo spoločných tém. S nadšením mi po rozhovore referoval, že interview bolo úžasné. Prvý raz vraj počul o veciach, ktoré ani on ako znalec Bratislavy nepoznal. Keď mi v technických veciach nevelmi zbehlý básnik odovzdal diktafón, ktorý som mu na nahrávanie požičal, bola na ňom zachytená jediná veta: „Nezabudnite si u mňa kľúče.“

Foto: Somogyi Tibor

Odkiaľ pochádza vaša rodina?

Môj otec bol zo Sedmohradska, z Koložváru. V roku 1913 ho preložili do Prešpor-ka na obchodnú akadémiu ako profesora nemčiny, maďarčiny a latiny. Nemčinár bol naslovovzatý, študoval v Lipsku a v Berlíne. Matka sa narodila v Rožňave, ale keď mala tri mesiace, tak starého otca, Józsefa Schrödlu, pozvali učiť na bratislavské, či vlastne ešte prešporské evanjelické lýceum. Takže vyrástla už tu a považovala sa za pravú Bratislavčanku. Ja a môj nebohý brat sme sa už narodili v Bratislave, za prvej ČSR. Ja v roku 1923 a on v roku 1921. Starý otec veľmi skoro zomrel, ešte v osemnástom roku, mal len päťdesiattri rokov. Napriek tomu si získal veľmi dobré meno v dejepisárskych kruhoch. Vždy sa čudujem, ako veľa toho stihol napísať napriek svojmu veku – dejiny lýcea, rôzne odborné články, dal do poriadku numizmatickú zbierku lýcea a archív.

Akým jazykom sa u vás doma hovorilo?

Samozrejme, po maďarsky. Maďarčina bola rodným jazykom mojich rodičov. Keď nechceli, aby sme im rozumeli, tak hovorili po nemecky. Ale pozdejšie to už nepomohlo, lebo sme sa nemčinu naučili. Aj starí rodičia z oboch strán často hovorili po nemecky. Starý otec z matkinej strany, historik, bol veľmi uvedomelý Maďar, no hovoril po nemecky dokonale. Iné to bolo so slovenčinou. Slovenskí spoluobčania neradi počúvajú, keď im hovoríme, kto tu hovoril pred rokom 1918 po slovensky. Slovenská inteligencia hovorila po slovensky len doma. Na verejnom fóre by so slovenčinou nemala úspech! Keď prišiel v osemnástom roku prevrat, tá staršia generácia, ako moji rodičia, to ešte nebrala ako „večný“ fakt. Mysleli si, že Česi prišli a zase aj odídu. Takže matka aj chodila na kurz slovenčiny, ale poriadne sa po slovensky nenaučila. Kurzy vtedy ponúkalo mesto pre svojich zamestnancov. Organizovali ich aj niektoré veľké slovenské rodiny, ktoré tu žili, ako Dérerovci, Kutlíkovci, Štefánikovci. No výsledok bol biedny. Tu, v Bratislave, matka slovenčinu vlastne nepotrebovala, lebo každý tu hovoril alebo nemecky, alebo maďarsky. Akurát na trhu sa dohovorela. Ani otec sa pekne po slovensky nenaučil. Pravda, rozumieť rozumeli. Po štyridsiatom piatom roku, keď už sme boli oslobodení, v úvodzovkách, a Maďari stratili štátne občianstvo spolu s Nemcami, bolo veľmi nepríjemné, keď niekto neovládal slovenčinu.

Ani v domácnosti ste nemali na výpomoc slovenské dievča alebo slovenskú opatrovatelku?

Opatrovateľku sme nemali. Mali sme slúžku, ale to boli väčšinou maďarské dievčatá zo Žitného ostrova alebo zo susedných Biskupíc.

Do akej školy ste chodili?

Dali nás do maďarskej školy. Vtedy ešte existovali v Bratislave maďarské školy a nikomu to nevadilo. Za prvej republiky to bolo samozrejmé. Až neskôr to začali kritizovať. Mali sme tu aj gymnázium, tam som maturovala. Delili sme sa o spoločnú budovu s Nemcami na Palisádoch. My sme boli pred obedom, oni poobede a opač-

ne, tri dni tak a tri dni naopak. V tridsiatom ôsmom Nemci celú budovu obsadili a vyhodili nás. Dostali sme miesto na Kozej ulici, pozdejšie Šmeralovej. Po fronte tam už sídlila Prírodovedecká fakulta. Boli sme tam vlastne len pol roka, práve v čase, keď v blízkom župnom dome sídlil snem. Keď tam štrnásteho marca 1939 vyhlásili samostatný štát, museli sme čakať, kým nás pustia von, a nesmeli sme ísť smerom k Župnému námestiu.

Vedeli ste predtým, než ste išli do školy, aj iný jazyk ako maďarský?

Trošku sme vedeli po slovensky. Bývali sme na Konventnej, premávka tam fakticky neexistovala, mohli sme sa hrať s deťmi na ulici. Tam sme sa niečo naučili. Naš dom patril evanjelickej cirkvi. Starší susedia boli väčšinou Nemci a Maďari, Slováci tam veľmi nebývali. A od druhej triedy sme sa po slovensky učili v škole. Samozrejme, ani naše učiteľky a učitelia nehovorili po slovensky dokonale, boli to Maďari. Ale na gymnáziu nás už slovenčinu učili Slováci, ktorí ovládali maďarčinu. Od prvej triedy až po maturitu. Okrem toho sme každý rok chodievali do Harmónie pri Modre, aj tam sme mali príležitosť hovoriť a učiť sa po slovensky.

Na gymnáziu asi pribudli aj ďalšie jazyky...

Áno. Od tretej triedy latina a od piatej francúzština. Ako nepovinný jazyk sme mali nemčinu. Neskôr, na univerzite, som mala aj gréčtinu.

V akých situáciách ste využívali nemčinu?

V Bratislave sme mali aj nemeckých priateľov, pravda, pokiaľ to boli slušní ľudia. Niektorí sa potom pridali na stranu karpatských Nemcov a správali sa ako nacisti, tých sme nemali v láske. Ale boli aj starí dobrí nemeckí Bratislavčania, ktorí také veci nikdy nerobili. Síce vedeli aj po maďarsky, ale mali výslovnosť, akú už dnes nepočuť. Po gramatickej stránke hovorili celkom dobre, ale mali strašne silný nemecký akcent.

Bratislavská nemčina tiež nemala najlepšiu povest...

Na Zuckermandli a na Schlossbergu sa hovorilo podobne ako vo Viedni, v Otta-kringu, len ešte trochu škaredšie. Moja mama hovorila touto nemčinou vždy, keď ku nám prišiel napríklad inštalatér alebo podobný typ. Aby sa cítili dobre. *Ham schon klittn?* To znamená: „Už ste zvonili?“ – *Haben Sie schon geläutet?* To bolo to tzv. *kraxlhuberisch*. Ale vo vzdelaných kruhoch sa hovorilo po nemecky spisovne.

Vyrástli ste v rodine stredoškolského profesora, pravdepodobne ste mali veľa kníh.

Isteže. Veľa sme čítali. Najprv rozprávky a knihy pre mládež. Otec nám veľmi rád rozprával. Iliadu a Odyseu som počula od neho, nemusela som ich čítať. Otec mal v škole na starosti profesorskú knižnicu a pestoval si dobré vzťahy s kníhkupcom Steinerom. Ten mu vždy najprv požičal nové knihy, ktoré otec prečítal alebo ich dal prečítať matke, tá bola tiež veľmi usilovná čitateľka, a potom niečo vybral pre

1943

Kraxlhuber
– posmešné
pomenovanie
bratislavského
Nemca
hovoriaceho
nárečím. Pôvod
označenia je
neznámy.